

Karać czy wychowywać? Studentki prawa i resocjalizacji wobec demoralizacji nieletnich

ABSTRAKT

Celem artykułu jest prezentacja ocen formułowanych przez studentki prawa i pedagogiki resocjalizacyjnej wobec hipotetycznych sytuacji odnoszących się do różnych aspektów związanych z nieletnimi sprawcami czynów zabronionych. W badaniach zastosowano metodę *vignette*. Objęto nimi 96 studentek. Studentki oceniały sześć epizodów przedstawiających hipotetyczne sytuacje, w których ukazana została demoralizacja nieletnich. Okazuje się, że studentki prawa nieznacznie częściej formułowały oceny, które pokrywają się z literą prawa, podczas gdy w ocenach studentek pedagogiki widać było elastyczność, która wyraża się w tym, że były one bardziej skłonne do dawania „drugiej szansy” nieletnim sprawcom czynów zabronionych.

SŁOWA KLUCZOWE

prawo, resocjalizacja,
nieletni, moralność,
demoralizacja

Wprowadzenie

Obszarem, który łączy zawód prawnika – zwłaszcza specjalizującego się w prawie karnym i rodzinnym – oraz pedagoga resocjalizacyjnego jest przestępczość i zapobieganie związanym z nią problemom. Podczas gdy prawnicy podejmują działania prewencyjne, wykorzystując określone narzędzia prawa, pedagodzy resocjalizacyjni tworzą warunki wychowawcze, które sprzyjają pozytywnym

SPI Vol. 27, 2024/1
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2024.1.009pl
Nadesłano: 22.01.2024
Zaakceptowano: 14.02.2024

zmianom u osób łamiących normy moralne i prawne. Można zatem oczekiwać, że zarówno prawnicy, jak i pedagodzy będą szkoleni w tym duchu. Zapobieganie przestępczości i ponoszenie konsekwencji za łamanie prawa jest elementem podkreślanym w edukacji studentów prawa, natomiast na profilaktykę, wychowanie i resocjalizację kładzie się nacisk podczas studiów pedagogicznych.

Szczególne znaczenie w zapobieganiu demoralizacji i przestępczości, zarówno pod względem prawnym, jak i edukacyjnym, ma sposób traktowania dzieci i młodzieży. Polskie ustawodawstwo stanowi, że młodociany, który nie jest jeszcze w pełni ukształtowany społecznie i psychicznie, a popełnia czyny karalne, potrzebuje przede wszystkim wychowania, a nie kary jako takiej (Konopczyński 2015; Włodarczyk-Madejska 2019; Kuształ 2021). Podstawowym dokumentem regulującym postępowanie wobec młodocianych jest Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. 2022, poz. 1700). Najnowsza ustawa (jak i poprzednie) daje sędziom rodzinnym wiele możliwości, jeśli chodzi o zindywidualizowane podejście do nieletnich pozostających pod ich nadzorem (Klaus 2008; Szczepanik i in. 2018), pomimo wyraźnego zaostrzenia polityki postępowania z nieletnimi (Wojnicz, Mościcka 2023).

Podczas gdy prawnicy muszą przede wszystkim stać na straży prawa oraz odpowiednio je interpretować i stosować, zadaniem pedagogów jest kształtowanie młodych ludzi do przestrzegania prawa oraz formowanie w nich odpowiedniego podejścia do przepisów i zasad. Właściwe wychowanie ukierunkowane jest bardziej na internalizację wartości, na jakich opiera się prawo, niż na wytworzenie postawy lęku przed konsekwencjami złamania prawa (por. Wołodkiewicz 2015; Falba 2019).

Niezależnie od metod i narzędzi stosowanych przez prawnika i pedagoga, nie ma wątpliwości, że kwestia moralności jest niezwykle ważna w obu tych zawodach. Większość norm prawnych pokrywa się z normami moralnymi lub bezpośrednio z nich wypływa (Szczepanik 2008). W dziedzinie pedagogiki moralność przejawia się już w samej idei wychowania moralnego (Nowak 2019).

Rodzi to pytanie, w jaki sposób studenci prawa i studenci pedagogiki resocjalizacyjnej oceniają kary i formalne środki kontroli społecznej w przypadku młodzieży łamiącej normy prawne i moralne. Można założyć, że kierunek studiów będzie różnicować te oceny:

kandydaci na prawników będą oceniać zachowanie nieletniego przede wszystkim w kategoriach stricte normatywnych, podczas gdy osoby studiujące pedagogikę przyjmą bardziej elastyczne podejście. Niniejszy artykuł przedstawia wyniki badania, którego celem było udzielenie odpowiedzi na to pytanie. W badaniu wzięło udział 96 studentek prawa i pedagogiki resocjalizacyjnej. Były one na podobnym etapie studiów. Przedstawiono im hipotetyczne sytuacje z udziałem nieletnich oraz formalną reakcję na ich naganne zachowanie. Czy studenci prawa bardziej koncentrują się na odniesieniach prawnych w swoich ocenach tychże hipotetycznych sytuacji? Czy studenci pedagogiki resocjalizacyjnej są bardziej skłonni do powstrzymywania się od surowych osądów, chcąc raczej pomóc młodym ludziom zmienić swoje życie?

Wyniki badań prowadzą do wniosku, że oceny zachowania nieletnich odnośnie do demoralizacji lub zepsucia moralnego nie są takie same. Studenci prawa częściej formułowali oceny odnoszące się do przepisów, podczas gdy oceny studentów pedagogiki cechowały się elastycznością, pragnieniem podarowania młodym ludziom możliwości poprawy i tzw. „drugiej szansy”.

Punktem wyjścia do badań była sfera wartości moralnych oraz postawy studentów prawa i pedagogiki wobec nieletnich. Dlatego też prezentacja wyników zostanie poprzedzona uwagami nad relacją wartości moralnych do prawa oraz do pedagogiki resocjalizacyjnej.

Wartości moralne a prawo

Zależność pomiędzy prawem a moralnością jest oczywista. Stopień, w jakim moralne zachowania, postawy i działania mogą być sankcjonowane prawem, jest natomiast dyskusyjny (Wielgus 2006). Sprawa relacji pomiędzy prawem i moralnością jest związana z poszukiwaniem kryteriów, dzięki którym można uzasadnić i ocenić prawo. Kwestie te są nierozzerwalnie związane z ideałami danego państwa i specyfiką jego działania (Michalik 2005). Samo przestrzeganie prawa może często prowadzić do destrukcyjnych konsekwencji. Związek pomiędzy moralnością a prawem jest rozpatrywany na trzech poziomach: formalnych podobieństw i różnic między normami prawnymi a normami moralnymi, zakresów stosowalności norm prawnych i moralnych (czy się pokrywają, czy są odrębne, czy też są

ze sobą sprzeczne), treści tego związku oraz zależności strukturalnych/aksjologicznych i ewentualnie ewaluacyjnych (Michalik 2005).

Prawo i moralność można rozróżnić poprzez odniesienie się do zobowiązań, jakie wobec nich istnieją. Wzajemne zobowiązania, które tworzą dwustronne relacje, stanowią relację prawną. Zobowiązania bez roszczeń, cechujące się wolnością wobec innych, są obowiązkami moralnymi (Petrażycki 1985). To, co uważamy za moralne, zależy od naszych wewnętrznych przekonań odnośnie do tego, co jest dobre, a co złe. Moralność jest kształtowana przez wiele czynników, takich jak wychowanie, edukacja i światopogląd.

Jan Woleński powołuje się na wykład Leona Petrażyckiego, który twierdził, że prawo jest zbiorem doświadczeń imperatywno-atrybutywnych, podczas gdy moralność jest tylko imperatywna (Woleński 2016/2017). Petrażycki wyróżnił również tzw. emocje etyczne, polegające na tym, że dane doznanie skutkuje poczuciem obowiązku lub powinności i uprawnienia (ibidem). Prawo i moralność rozróżnia także Stanisław Wielgus, który pisze, że „prawo i moralność nie pokrywają się całkowicie ani też nie mogą być od siebie oddzielone” (Wielgus 2006: 21).

Moralność jest niewątpliwie jednym z czynników wpływających na proces tworzenia i stosowania prawa. Podobnie jak prawo wpływa na moralność i kształtuje osady, normy czy etyczną świadomość społeczeństwa (Parchomiuk 2010). Według Kazimierza Czarneckiego moralność zawodowa to postępowanie oparte na zasadach, które są uznawane za właściwe w danym zawodzie lub środowisku pracy (Czarnecki 2006: 157). Etyka zawodowa jest nierozzerwalnie związana z koncepcją zaufania publicznego dotyczącą wszystkich profesji prawniczych opartych na takich wartościach, jak sprawiedliwość, wolność i godność (Pieniążek 2008). Prawo jest narzędziem regulacji relacji społecznych, dlatego powinno bezpośrednio odnosić się do moralności i etyki.

Wartości moralne a pedagogika resocjalizacyjna

Osoby pracujące jako pedagodzy resocjalizacyjni muszą być skuteczne, odpowiedzialne, wydajne i wysoce kompetentne (Becker-Pestka 2014). Pedagodzy resocjalizacyjni wykonują wiele zadań, takich jak dbanie o bezpieczeństwo swoich podopiecznych, organizowanie

warunków wychowania (i resocjalizacji) oraz realizacja zadań instytucji, w której pracują. Ta wielozadaniowość sprawia, że praca pedagoga resocjalizacyjnego jest wyjątkowa; często mówi się, że osoby wykonujące taki zawód powinny mieć powołanie lub pasję (Becker-Pestka 2014).

Trudno sobie wyobrazić, że zadania tak odpowiedzialne, jak te wykonywane przez pedagogów resocjalizacyjnych, mogłyby być wykonywane przez osoby bez odpowiednich kwalifikacji moralnych. Pedagodzy resocjalizacyjni wchodzi w bezpośrednie i bliskie relacje ze sprawcami, którzy ponoszą konsekwencje swych czynów. Właśnie z tego powodu nie powinno być żadnych wątpliwości co do moralności i zasad takich pedagogów. Dla personelu resocjalizacyjnego przestrzeganie zasad etyki zawodowej jest szczególnie ważne. Przestrzeganie ich jest bowiem dowodem rzetelności i zaangażowania oraz chroni przed nadużyciami ze strony osób, z którymi te osoby współpracują. Bardzo ważne jest także, w jaki sposób pracownicy resocjalizacyjni się komunikują, jakich słów używają i jak budują swój autorytet (Machel 2001).

W pracy pedagoga resocjalizacyjnego oprócz moralności ważne są także tolerancja i poszanowanie godności człowieka. Lesław Pytka (2013) zastanawia się, w jakim stopniu pojęcia odpowiedzialności moralnej, winy i wstydu można odnieść do dzieci i młodzieży, z którymi pracują pedagodzy resocjalizacyjni. W końcu – ze względu na swój wiek – ci młodzi ludzie wymagają specjalnego wsparcia, które uwzględni ich poziom rozwoju fizycznego, społecznego i psychicznego.

Pedagogika poszukuje dobrych stron ludzkiej natury i pozytywnych metod zwiększania potencjału każdego człowieka. Najlepszym tego dowodem jest najnowszy paradygmat pedagogiki resocjalizacyjnej, zgodnie z którym wychowanie nieletniego nie powinno się opierać na korygowaniu jego wad i nauce ponoszenia konsekwencji, ale na uwalnianiu i rozwijaniu jego potencjału (Konopczyński 2014; Michel 2017).

Studentki prawa i pedagogiki resocjalizacyjnej wobec prawa – wyniki badań

Jak dotąd nie prowadzono w Polsce badań porównujących opinie studentek prawa i resocjalizacji na temat prawa i wymierzania kar. Pewne światło na te kwestie rzucają inne badania, które pokazują,

że studenci prawa charakteryzują się bardziej pozytywnym nastawieniem np. do najwyższego wymiaru kary: kary śmierci.

Z kolei przeprowadzone przez Ewę Radomską (2016) badanie studentów prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego dotyczące populizmu karnego pokazało, że myślenie w kategoriach typowych dla populistów nie cechowało badanej grupy. Studenci zdecydowanie sprzeciwiali się postulatowi przywrócenia kary śmierci, zaostrenia represji karnych i dopuszczenia inicjatywy obywatelskiej jako substytutu kary. Nie popierają również publikowania w mediach wizerunku ofiary z opisem popełnionego czynu. Ponadto studenci o dłuższym stażu nauki, którzy zdali więcej egzaminów, wykazują znacznie większą odporność na populistyczne hasła. Studenci wyrażają pogląd, że kara pozbawienia wolności powinna przede wszystkim pełnić funkcję prewencyjną (warto tu również zauważyć, że prawie jedna czwarta studentów uważa, iż najważniejszym celem kary jest resocjalizacja). Niemniej jedna czwarta wskazała, że izolacja sprawcy od społeczeństwa jest niezbędna. Okazało się również, że niektórzy studenci pod sam koniec studiów powracali do niektórych populistycznych przekonań. Badania Radomskiej (2016) sugerują, że bycie na dalszym etapie studiów i zdanie większej liczby egzaminów wiąże się z niższym poziomem populizmu karnego. Co ciekawe, mężczyźni studiujący prawo częściej przejawiali zachowania odwetowe, podczas gdy kobiety preferowały mniej drastyczne środki.

Jeśli chodzi o studentów pedagogiki resocjalizacyjnej, na uwagę zasługują badania przeprowadzone przez Teresę Zubrzycką-Maciąg i Justynę Rak (2019). Na dwóch lubelskich uczelniach – świeckiej (UMCS) i kościelnej (KUL) autorki te zbadały opinie studentów pedagogiki resocjalizacyjnej na temat stosowania kary śmierci. Prawie połowa studentów uczelni świeckiej wyraziła przekonanie, że kara śmierci powinna być stosowana, podczas gdy studenci uczelni kościelnej byli temu zdecydowanie przeciwni. Połowa studentów na uniwersytecie świeckim i co trzeci student na uniwersytecie katolickim twierdził, że ludzie, którzy popełniają najpoważniejsze przestępstwa, nie mają szans na resocjalizację. O negatywnym stosunku do sprawców bardzo poważnych przestępstw świadczy fakt, że aż trzy czwarte studentów pedagogiki resocjalizacyjnej na uczelni kościelnej i niespełna 65% na uczelni świeckiej uznało, że takie osoby nie powinny mieć prawa do życia.

Badanie – uwagi metodologiczne

Celem badania było uzyskanie opinii studentek prawa i pedagogiki resocjalizacyjnej na temat kar stosowanych wobec nieletnich przestępców i młodocianych z objawami deprawacji moralnej. Celem było uzyskanie odpowiedzi na pytania badawcze skupione wokół trzech zagadnień. Po pierwsze – zasadność kierowania spraw nieletnich i młodocianych do sądów oraz ocena wyników takich interwencji. (Jakie są opinie studentek pedagogiki resocjalizacyjnej, a jakie studentek prawa na temat interwencji sądów w sprawach z udziałem dzieci sprawiających trudności wychowawcze w szkole? Jak te dwie grupy studentek postrzegają zasadność stosowania mediacji jako alternatywnego sposobu rozwiązywania konfliktów rówieśniczych? W jaki sposób oceniają surowość sądowych kar wymierzanych młodzieży wykorzystującej internet przeciwko rówieśnikom?) Druga kwestia to opinia dotycząca klasyfikowania danego zachowania jako deprawacji moralnej. (Jakie są opinie studentek pedagogiki resocjalizacyjnej, a jakie studentek prawa na temat zachowań seksualnych dorastających dzieci? Jak te dwie grupy studentek oceniają zasadność interwencji sądu w przypadkach znęcania się nad zwierzętami przez nieletnich?) Ostatnim obszarem zainteresowania była opinia studentek w zakresie kierowania spraw nieletnich do sądów dla dorosłych. (Jak studentki prawa i pedagogiki resocjalizacyjnej oceniają zasadność sądenia nastoletnich morderców rodziców tak jak dorosłych?)

W badaniu wykorzystano metodę *vignette*, inaczej zwaną metodą epizodyczną, która sytuuje się pomiędzy metodami projekcyjnymi a skalami psychologicznymi (Tłuściak-Deliowska 2018). Obejmuje ona prezentację osobie konkretnego elementu rzeczywistości (opis, scenariusz lub epizod) i prośbę, by dana osoba wyraziła opinię na temat jego kontekstu. Respondentkom przedstawiono sześć epizodów związanych z karami stosowanymi wobec nieletnich przestępców. Odcinki te zostały tak skonstruowane, by krótko opisać historię dotyczącą różnych przestępstw oraz kar zastosowanych wobec nich. Bohaterami tych historii byli młodzi ludzie obojga płci, we wczesnym okresie nastoletnim. Po przeczytaniu historii respondentki odpowiadały na pytania dotyczące każdego odcinka przy użyciu zmodyfikowanej skali Likerta, z której usunięto odpowiedź „Nie mam zdania”.

Respondentki zostały poinformowane o procedurze badania zaraz na jego początku.

Badanie było prowadzone od czerwca do lipca 2023 roku i objęło 96 studentek (49 studentek pedagogiki resocjalizacyjnej i 47 studentek prawa). Kryteriami wyboru osób do badania były płeć żeńska i bycie na pierwszym lub drugim roku studiów pierwszego stopnia na kierunku prawo lub pedagogika resocjalizacyjna. Grupa respondentek została dobrana metodą kuli śnieżnej. Zdecydowaną większość badanych (68,8%) stanowiły studentki drugiego roku. Nieco ponad jedna trzecia (31,2%) była na trzecim roku studiów. Wybór ten był celowy z dwóch powodów. Po pierwsze – celem było upewnienie się, że respondentki są w podobnym wieku i że ich poziom wykształcenia jest podobny. Celowo pominięto studentki pierwszego roku, gdyż na początku studiów poglądy na tematy związane ze studiami są jeszcze stosunkowo mało ustabilizowane.

Jeśli chodzi o kryterium płci, wcześniejsze badania wykazały, że jest to ważny modyfikator postaw i ocen moralnych (por. Radomska 2016). Ponadto na wydziałach pedagogiki studiują głównie kobiety i trudno byłoby zebrać odpowiednią grupę studentów – mężczyzn. Interesujące były również motywacje uczestniczek, które doprowadziły do wyboru tego kierunku studiów. Najczęściej wybieranymi odpowiedziami była chęć rozwoju w konkretnej dziedzinie (63,8%) i ciekawość (42,6%). Studentki prawa wybierały również opcje związane z kwestiami finansowymi (36,2%) oraz prestiżem społecznym zawodu (40,4%). Można zauważyć, że studentki prawa kierowały się przede wszystkim aspektami finansowymi i prestiżem społecznym zawodu prawnika. Z kolei wśród studentek pedagogiki resocjalizacyjnej zdecydowanie przeważały powody związane z ciekawością i chęcią rozwoju. Warto również wspomnieć, że ponad jedna trzecia respondentek wybrała swój kierunek dlatego, że nie dostała się na inny.

Tabela 1. Motywacje badanych do wyboru kierunku studiów

Motywacja	Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej (N=49)	Studentki prawa (N=47)	Razem (N=96)
Ciekawość	61.2	42.6	51.9
Pragnienie rozwoju w danej dziedzinie	53.1	63.8	58.5
Niedostanie się na inny kierunek	34.1	8.5	21.3
Presja rodziców/rodziny	4.1	12.8	8.5
Względy finansowe	0	36.2	18.1
Prestiż zawodu	2	40.4	21.2
Przypadek	14.3	14.9	14.6
Inne powody	2	8.4	5.2

Źródło: opracowanie własne.

Dane nie sumują się do 100%, gdyż respondentki mogły wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Analiza wyników

W poniższej części przedstawiono epizody zaprezentowane respondentkom wraz z krótkim wprowadzeniem, pytaniem o opinię, skierowanym do respondentek oraz analizą wyników. Sytuacje, w odniesieniu do których studentki zostały poproszone o wyrażenie opinii, dotyczyły skierowania „trudnego nastolatka” do sądu rodzinnego, stosowania mediacji, nękania i cyberprzemocy oraz surowości kar zastosowanych wobec sprawców, jak również znęcania się nad zwierzętami oraz pozbawienia życia rodzica.

Skierowanie sprawy do sądu rodzinnego

Pierwszy epizod podaje przykład nastolatka, który swym zachowaniem stwarza problemy zarówno w domu, jak i w szkole, ale do tej pory nie poniósł konsekwencji swych czynów. Historia przedstawia cały przekrój zachowań niezgodnych z normami społecznymi, agresję, a wreszcie czyn karalny.

Sebastian niedawno skończył 16 lat. Chłopiec sprawia problemy wychowawcze. Regularnie pali papierosy, notorycznie wagaruje i wdaje się w bójki z innymi uczniami. Rodzice i wychowawcy próbowali mu pomóc na wiele sposobów, ale bezskutecznie. Sebastian został nazwany „łobuzem” i wszyscy przysmykają oko na jego wybryki. Wszelkie konflikty, w których chłopak uczestniczy, rozwiązywane są w ramach społeczności szkolnej. Sytuacja zmienia się, gdy uczeń zostaje przyłapany na kradzieży pieniędzy ze szkolnego sklepiku. Wśród nauczycieli rozpoczyna się dyskusja, jak poradzić sobie z tą sytuacją.

Czy zgadzasz się, że ta sytuacja oraz wcześniejsze incydenty wskazują na to, że sprawa Sebastiana powinna zostać skierowana do sądu rodzinnego?

Tabela 2. Opinie respondentek na temat sytuacji z epizodu: Skierowanie sprawy do sądu rodzinnego

Odpowiedź	Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej (N=49)	Studentki prawa (N=47)	Razem (N=96)
Zdecydowanie się nie zgadzam	10.2	2.1	9.4
Raczej się nie zgadzam	32.7	17	25
Raczej się zgadzam	36.7	51.1	43.7
Zdecydowanie się zgadzam	20.4	29.8	25

Źródło: opracowanie własne.

Studentki obydwu kierunków najczęściej odpowiadały: „raczej się zgadzam” (36,7% studentek pedagogiki resocjalizacyjnej i 51,1% studentek prawa). Osoby studiujące pedagogikę resocjalizacyjną również często wybierały opcję „raczej się nie zgadzam” (32,7%). Ta sama opcja wśród studentek prawa zebrała nieco mniej odpowiedzi (17%). Trzecią najczęściej wybraną przez respondentki opcją było: „zdecydowanie się zgadzam”; nieco częściej wybierały ją studentki prawa (29,8%), podczas gdy wśród studentek pedagogiki stanowiła ona nieco ponad jedną piątą odpowiedzi (20,4%). Najrzadziej wybierano odpowiedź „zdecydowanie się nie zgadzam”, ale wyraźnie widać, że studentki pedagogiki bardziej zdecydowanie nie zgadzały się ze skierowaniem sprawy do sądu rodzinnego (10,2%). Tylko jedna studentka prawa wybrała tę odpowiedź (2,1%).

Mediacje

W kolejnym epizodzie przedstawiono sytuację związaną z przymocą fizyczną spowodowaną konfliktem dwóch nastoletnich dziewcząt. W tym przypadku respondentki zostały poproszone o ocenę wykorzystania mediacji jako alternatywnego sposobu rozwiązania sporu pomiędzy nastolatkami.

Zuzia i Maja przyjaźnią się od przedszkola. Dziewczynki mają teraz 14 lat i chodzą do tej samej klasy. Relacje między nimi zaczynają się pogarszać, gdy chłopak, który podoba się Zuzi, wykazuje duże zainteresowanie Mają. Kiedy Zuzia dowiaduje się, że jej przyjaciółka poszła do kina ze swoim chłopakiem, wpada we wściekłość. Dziewczyny popadają w konflikt, który narasta z każdym dniem, a jego kulminacją jest bójka po lekcji wychowania fizycznego, w wyniku której Maja ma złamaną rękę, a Zuzia jest lekko ranna. Sprawa zostaje skierowana do sądu dla nieletnich. Raport wychowawcy wyraźnie wskazuje, że – biorąc pod uwagę wcześniejsze relacje dziewcząt – najlepszym rozwiązaniem jest skierowanie sprawy do mediacji. Jednak sędzia decyduje się przyznać dziewczętom nadzór kuratorski.

Czy zgadzasz się, że mediacja byłaby najlepszym rozwiązaniem w tej sytuacji?

Tabela 3. Opinie respondentek na temat sytuacji z epizodu: Mediacje

Odpowiedź	Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej (N=49)	Studentki prawa (N=47)	Razem (N=96)
Zdecydowanie się nie zgadzam	8.2	4.3	6.2
Raczej się nie zgadzam	10.2	8.5	9.4
Raczej się zgadzam	36.7	40.4	38.6
Zdecydowanie się zgadzam	44.9	46.8	45.8

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku drugiego epizodu opinie obydwu grup były bardzo podobne. Prawie połowa studentek zarówno prawa (46,8%), jak i pedagogiki resocjalizacyjnej (44,9%) zdecydowanie zgodziła się, że mediacje byłyby najlepszym rozwiązaniem w tej sytuacji. Nieco rzadziej respondentki wybierały odpowiedź: „raczej się zgadzam”. Opcja ta uzyskiwała 36,7% wśród studentek pedagogiki resocjalizacyjnej i 40,4% wśród studentek prawa. Opinia, zgodnie z którą mediacje

nie byłyby dobrym sposobem na rozwiązanie tego konfliktu, uzyskała znacznie mniej zwolenników. Opcję „raczej się nie zgadzam” wybrało zaledwie 10,2% studentek pedagogiki i 8,5% studentek prawa. Jeszcze rzadziej respondentki wybierały odpowiedź: „zdecydowanie się nie zgadzam”, która stanowiła 8,2% wszystkich odpowiedzi studentek pedagogiki resocjalizacyjnej i tylko 4,3% odpowiedzi respondentek studiujących prawo.

Surowość kary

W kolejnym epizodzie sytuacja dotyczyła nękania i cyberprzemocy, jakiej dopuszczała się wobec ucznia grupa nastolatków. Przemoc rówieśnicza jest powszechnym zjawiskiem w szkołach i (jak w poniższym przypadku) może być spowodowana sytuacją materialną nastolatków lub różnymi trudnościami, z jakimi się oni borykają. Epizod ten pokazuje eskalację przemocy wobec nowego kolegi z klasy, która przenosi się z internetu do świata rzeczywistego.

Janek, Karolina i Kuba mają po 13 lat. Pochodzą z dobrych domów i uczęszczają do prestiżowej prywatnej szkoły. Na początku nowego roku szkolnego do ich klasy dołącza nowy kolega. Uczniowie zostają poinformowani, że chłopiec dołączył do nich dzięki stypendium, które przyznano mu za zwycięstwo w konkursie matematycznym. Piotr wyraźnie różni się od grupy, nie ma drogich ubrań ani gadżetów. Ponadto ma lekką wadę wymowy, przez co jest bardzo nieśmiały i niepewny siebie w nowych relacjach. Janek, Karolina i Kuba postanawiają, że fajnie będzie stworzyć grupę na Facebooku, gdzie będą mogli dodawać przerobione zdjęcia nowego kolegi z klasy. Początkowo niewinne żarty stają się coraz poważniejsze i przenoszą się ze świata wirtualnego do realnego. Interwencja matki Piotra prowadzi do skierowania sprawy do sądu rodzinnego. Młodzi ludzie okazują skruchę i przepraszają za swoje zachowanie. Usuwiają grupę, publicznie przyznając, że ich zachowanie było niewłaściwe. Sędzia pozostaje nieugięty i decyduje, że konsekwencją dla nastolatków za ich zachowanie będzie 50 godzin prac społecznych w ogrodzie botanicznym.

Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że kara przyznana nastolatkom była zbyt surowa?

Tabela 4. Opinie respondentek na temat sytuacji z epizodu: Surowość kary

Odpowiedź	Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej (N=49)	Studentki prawa (N=47)	Razem (N=96)
Zdecydowanie się nie zgadzam	26.5	27.7	27
Raczej się nie zgadzam	38.8	44.7	41.7
Raczej się zgadzam	26.5	14.9	20.8
Zdecydowanie się zgadzam	8.2	12.8	10.5

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa respondentek pozytywnie oceniła decyzję sądu. Można zatem wnioskować, że opowiadają się one za nakładaniem obowiązku prac społecznych jako kary za niewłaściwe zachowanie. Respondentki w obydwu grupach najczęściej wybierały odpowiedź „raczej się nie zgadzam” (38,8% studentek pedagogiki resocjalizacyjnej i 44,7% studentek prawa). Niemniej częstą odpowiedzią było też: „zdecydowanie się nie zgadzam”, wybrane przez 27,7% studentek prawa i 26,5% studentek pedagogiki resocjalizacyjnej.

Ta dysproporcja była zauważalna w kolejnych dwóch odpowiedziach skłaniających się ku opinii, że kara wymierzona nastolatkom była zbyt surowa. Odpowiedź: „raczej się zgadzam” uzyskała 26,5% u osób studiujących resocjalizację i tylko 14,9% u studentek prawa. Z kolei odpowiedź „zdecydowanie się zgadzam” była nieco bardziej powszechna wśród studentek prawa (12,8%) niż wśród studentek pedagogiki (8,2%).

Deprawacja moralna

Poniższy epizod dotyczy stosunku seksualnego pomiędzy dwójm młodych ludzi. Choć wyraźnie stwierdzono, że akt dokonał się za obopólną zgodą, dziewczyna jest młodsza niż przyjęty wiek przyzwolenia (15 lat), co czyni ów akt moralnie i prawnie wątpliwym.

Dawid i Patrycja są parą. Dziewczyna ma 12 lat, a chłopiec jest od niej starszy o cztery lata. Zakochani spotykają się od ponad sześciu miesięcy i wreszcie zdecydowali, że chcą przeżyć ze sobą swój pierwszy raz. Zamierzają to zrobić, gdy rodziców Patrycji nie będzie w domu. W tym

celu wychodzą wcześniej ze szkoły. Odbывают z sobą stosunek, podczas którego zostają przyłapani przez ojca dziewczyny. Pomimo zapewnień zarówno ze strony córki, jak i jej chłopaka, że wszystko odbyło się za obopólną zgodą, wściekły mężczyzna postanawia wezwać policję.

Czy zgadzasz się, że ta sytuacja świadczy o deprawacji moralnej Dawida i powinna zostać rozpatrzona przez sąd dla nieletnich?

Tabela 5. Opinie respondentek na temat sytuacji z epizodu: Deprawacja moralna

Odpowiedź	Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej (N=49)	Studentki prawa (N=47)	Razem (N=96)
Zdecydowanie się nie zgadzam	14.3	8.5	11.5
Raczej się nie zgadzam	32.7	12.8	22.9
Raczej się zgadzam	22.4	40.4	31.3
Zdecydowanie się zgadzam	30.6	38.3	34.3

Źródło: opracowanie własne.

Widzimy, że studentki prawa częściej zgadzały się z tym, że Dawid jest moralnie zdeprawowany. Opcja „raczej się zgadzam” została wybrana przez 40,4% studentek prawa, a „zdecydowanie się zgadzam” – przez 38,3%. Te same odpowiedzi w grupie pedagogiki resocjalizacyjnej wybrało odpowiednio 22,4% i 30,6% osób. Z kolei studentki pedagogiki resocjalizacyjnej najczęściej wybierały odpowiedź: „raczej się nie zgadzam” (32,7%). Tę samą odpowiedź wybrało tylko 12,8% studentek prawa. Najrzadziej wybierały one odpowiedź: „zdecydowanie się nie zgadzam”. Również w tym przypadku widoczna jest dysproporcja w odpowiedziach. Studentki resocjalizacji wybierały tę opcję nieco częściej (14,3%) niż studentki prawa (8,5%).

Czyn karalny

Ten epizod przedstawia sytuację celowego znęcania się nad zwierzęciem ze szczególnym okrucieństwem. Prawa zwierząt cieszą się obecnie dużym zainteresowaniem, a przestępstwa przeciwko zwierzętom, zwłaszcza popełniane przez młodych ludzi, budzą powszechne oburzenie. Z psychologicznego punktu widzenia przemoc ze strony

dzieci lub młodzieży wynika z mechanizmów przemieszczonej agresji ukierunkowanej na bardziej dostępne cele (Helios, Jedlecka 2017).

Roksana i Michał opublikowali w sieci film, w którym znęcają się nad swoim psem. Wielokrotnie go kopią, rzucają kamieniami, ciągną za łapy i ogon. Na filmie zwierzę wydaje przeraźliwe piski, którym towarzyszy śmiech oprawców. Nagranie szybko rozprzestrzeniło się w sieci, a rozwścieczeni internauci domagają się ukarania sprawców. Jeszcze bardziej szokujący jest fakt, że sprawcy mają zaledwie 15 lat. Co więcej – nastolatki piszą na różnych portalach, że wcale nie żałują tego, co zrobili i bez problemu mogliby to powtórzyć.

Czy zgadzasz się, że Michał i Roksana popełnili czyn karalny, za co powinni odpowiadać przed sądem rodzinnym?

Tabela 6. Opinie respondentek na temat sytuacji z epizodu: Czyn karalny

Odpowiedź	Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej (N=49)	Studentki prawa (N=47)	Razem (N=96)
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0	0
Raczej się nie zgadzam	0	0	0
Raczej się zgadzam	4.1	2.1	3.1
Zdecydowanie się zgadzam	95.9	97.9	96.9

Źródło: opracowanie własne.

W powyższym scenariuszu respondentki w obydwu grupach były prawie całkowicie zgodne w swoich opiniach. Prawie wszystkie respondentki z obydwu grup (96,9% wszystkich odpowiedzi) zdecydowanie zgodziły się, że młodzi ludzie popełnili przestępstwo i że ich sprawa powinna zostać skierowana do sądu rodzinnego. Tylko 4,1% studentek resocjalizacji i 2,1% studentek prawa wybrało odpowiedź „raczej się zgadzam”, wykazując tym samym lekką niepewność odnośnie do sposobu postępowania z nastolatkami.

Osądzenie jako dorosłego

Ostatni przypadek dotyczy zamordowania rodzica. W tej historii sytuacja jest szczególnie trudna, ponieważ dotyczy jednego z najcięższych przestępstw, jakie może zostać popełnione przez bardzo młodą

osobę, jak również dlatego, że osoba najbliższa dziecku (rodzic) stracił przez to życie. Epizod ten ukazuje manipulację, złość i agresję ze strony dziewczyny. W przypadku nieletnich zdarza się jednak, że pragnienie zaspokojenia poczucia sprawiedliwości słabnie, a na pierwszy plan wysuwają się względy wychowawcze.

Eliza niedawno skończyła 15 lat. Dziewczyna jest wychowywana przez samotną matkę. Ich relacje do tej pory były dobre, ale od jakiegoś czasu stale się pogarszają. W internecie dziewczyna poznała starszego o dziesięć lat Jacka, w którym się zakochała. Po krótkiej znajomości zaproponował wspólny wyjazd nad morze. Matka Elizy jest nieugięta – chce, by córka zakończyła związek z Jackiem. Twierdzi, że mężczyzna może być niebezpieczny. Różnica zdań prowadzi do coraz częstszych kłótni pomiędzy matką a córką. Nastolatka pozostaje pod silnym wpływem mężczyzny, którego poznała w sieci. Jacek ciągle powtarza, że matka dziewczyny niszczy ich szansę na spotkanie. Eliza bardzo boi się utraty chłopaka i dochodzi do wniosku, że jedynym sposobem na to, by byli razem, jest pozbycie się matki. Podczas kolejnej awantury Eliza realizuje swój plan i zabija matkę nożem.

Czy zgadzasz się, że Eliza powinna zostać osądzona jako dorosła za czyn, który popełniła?

Tabela 7. Opinie respondentek na temat sytuacji z epizodu: Osądzienie jako dorosłego

Odpowiedź	Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej (N=49)	Studentki prawa (N=47)	Razem (N=96)
Zdecydowanie się nie zgadzam	8.2	6.4	7.3
Raczej się nie zgadzam	24.5	6.4	15.6
Raczej się zgadzam	28.6	19.1	24
Zdecydowanie się zgadzam	38.8	68.1	53.1

Źródło: opracowanie własne.

W tym wypadku widoczna jest znaczna rozbieżność w odpowiedziach obydwu grup. Ponad połowa studentek prawa (68,1%) zdecydowanie zgodziła się z tym, że Eliza powinna być sądzona jak osoba dorosła. Wśród studentek resocjalizacji ta sama odpowiedź została udzielona przez 38,8%, co nadal czyni ją najczęstszą odpowiedzią w tej grupie. Z kolei 28,6% studentek resocjalizacji i 19,1% studentek

prawa zgadzało się z tym stwierdzeniem. Prawie jedna czwarta studentek resocjalizacji nie zgadzała się ze stwierdzeniem, że Eliza ma być sądzona jako osoba dorosła, podczas gdy wśród studentek prawa tę samą odpowiedź wybrało tylko 6,4% osób. Opcja „zdecydowanie się nie zgadzam” była najrzadziej wybieraną odpowiedzią w obydwu grupach – wśród studentek resocjalizacji było to 8,2%, a wśród studentek prawa tylko 6,4%.

Podsumowanie

Większość ankietowanych studentek pozytywnie oceniła zasadność przekazania przez szkołę do sądu sprawy nastolatka notorycznie sprawiającego problemy z zachowaniem. Warto jednak zauważyć, że nieco więcej studentek pedagogiki resocjalizacyjnej niż prawa było za opóźnieniem formalnej reakcji wobec takiego nastolatka. Być może dlatego wyniki dotyczące rozwiązywania konfliktów pomiędzy uczniami za pomocą mediacji są dość zaskakujące. Porównując odpowiedzi obydwu grup, można dojść do wniosku, że nieco więcej respondentek studiujących pedagogikę wskazało, że mediacja nie jest najlepszym rozwiązaniem. Wyniki te mogą się wydawać zaskoczeniem – tym bardziej, że w ankiecie podkreślano opinię pedagoga szkolnego, który opowiadał się za takim rozwiązaniem. Z wcześniejszych badań wynika, że w Polsce mediacje dla nieletnich wciąż są niedocenianym narzędziem resocjalizacji, a opinie pedagogów szkolnych nie są w ogóle brane pod uwagę przez sędziów (Szczepanik i in. 2018). Z drugiej strony, dane te są zgodne z ustaleniami Radomskiej (2016), która wykazała, że studentki prawa wprawdzie nie ulegają populizmowi karnemu, ale jednocześnie uważają, iż prawo powinno być rozstrzygane przede wszystkim przez sądy, a nie na drodze inicjatyw obywatelskich.

Faktem jest, że studentki obydwu kierunków były za tym, by sąd nałożył prace społeczne jako karę za złe zachowanie młodych ludzi, ale nieco więcej studentek pedagogiki resocjalizacyjnej niż studentek prawa negatywnie oceniło decyzję sądu o ukaraniu nastolatków za agresywne zachowanie pomimo wyrażonej przez nich skruchy. Niewątpliwie jest to pewien dylemat moralny: Czy należy bezwzględnie karać dziecko za złe zachowanie, czy też uznać, że skrucha i obietnica poprawy to wystarczający powód do zamknięcia sprawy?

Dodatkowym elementem, który może budzić moralne wątpliwości w tej historii, jest rodzaj „kary”. Czy przymusowa praca społeczna powinna być karą jako taką? Czy może pełnić rolę edukacyjną, czy też, jak sugeruje Michel Foucault (2009) – przybrać przede wszystkim formę „treningu”? Ta historia oceniana przez respondentki wiąże się z przeprowadzonym kilka lat temu badaniem nad środkami wychowawczymi stosowanymi przez sądy wobec nieletnich (Szczepanik i in. 2018). Okazało się wówczas, że kierowanie dzieci do pracy w ogrodzie botanicznym to standardowy rodzaj „kary” dla nieletnich, niezależnie od ich demoralizacji czy rodzaju popełnionych czynów. Badacze krytycznie odnieśli się do środków wychowawczych stosowanych przez sądy wobec nieletnich ze względu na ich automatyczny charakter oraz niewykorzystywanie ich potencjału wychowawczego. Środki wychowawcze stosowane przez sądy, w szczególności obowiązek wykonywania prac społecznie użytecznych, były bowiem całkowicie oderwane od charakteru trudności wychowawczych.

Kwestie związane ze sferą seksualną nastolatków wzbudzały raczej jednoznaczne i negatywne oceny respondentek. Trzy czwarte ankietowanych studentek prawa (78,7%) w mniejszym lub większym stopniu negatywnie wypowiedziało się o ryzyku związanym z kontaktami seksualnymi pomiędzy nastolatkami. Kobiety zgodziły się, że tego rodzaju sprawy powinny zostać rozpatrzone przez sąd pod kątem zepsucia moralnego. Podobną ocenę wyraziła połowa studentek pedagogiki resocjalizacyjnej (53%). Historia przedstawiona do oceny zawierała pewien istotny element, który budził wątpliwości moralne i prawne. Chodziło nie tyle o wiek osób, ale o różnicę wieku w parze „zainteresowanej” seksem (12-letnia dziewczynka i 16-letni chłopak) – najprawdopodobniej ten właśnie aspekt wysunął się na pierwszy plan w ocenie tej sytuacji przez studentki prawa.

Badanie wykazało również, że znęcanie się nad zwierzętami jest jednoznacznie postrzegane przez respondentki w negatywnym świetle. Niemal wszystkie osoby badane były zdania, że takie zachowanie stanowi przejaw zepsucia moralnego i że sprawa nastolatków powinna trafić do sądu. Nie jest jasne, co skłoniło ankietowane do takiej jednomyślności – czy wrażliwość na krzywdę zwierzęcia i chęć ukarania sprawców przemocy, czy też intuicyjne przekonanie, że znęcanie się nad zwierzętami w dzieciństwie stwarza bardzo poważne ryzyko stosowania przemocy i agresji wobec ludzi w późniejszym

życiu (Longobardi, Badenes-Ribera 2019). Być może dlatego uznano, że opisane zachowanie nastolatków wymaga bezwzględnej i zdecydowanej reakcji formalnej.

Połowa respondentek oceniła zabójstwo matki przez 15-letnią dziewczynę jako czyn, który powinien być osądzony z bezwzględną surowością. Większość uważała, że dziewczyna powinna być traktowana przez sąd jako osoba dorosła, a nie nastolatka. W praktyce oznacza to nałożenie na dziewczynę kary pozbawienia wolności, a nie umieszczenie jej w ośrodku wychowawczym. Studentki pedagogiki resocjalizacyjnej były bardziej podzielone w swych ocenach. Większość z nich sformułowała wprawdzie podobne oceny jak ich rówieśnice ze studiów prawniczych, ale jedna czwarta studentek pedagogiki wyraziła wątpliwości co do tego, czy nastoletnia zabójczyni powinna odpowiadać w sądzie jako osoba dorosła.

Porównując oceny studentek pedagogiki resocjalizacyjnej i prawa, można wyciągnąć wniosek, że oceny tych pierwszych cechowała większa wiara w młodego człowieka i jego zdolność do zmiany (wychowanie), podczas gdy opinie studentek prawa były bardziej zbieżne z oceną prawną sytuacji (kara). Należy jednak podkreślić, że wniosek ten powinniśmy traktować jako punkt wyjścia do dalszych badań i że wymaga on weryfikacji na większej próbie badawczej oraz analizy statystycznej. Nasze badania własne zostały przeprowadzone na bardzo małej grupie badawczej i przy uproszczonej procedurze doboru osób (grupa niereprezentatywna). Wyniki tych analiz mogą prowadzić do sformułowania hipotez, które należy zweryfikować w dalszych badaniach, a same badania wypadłoby rozszerzyć.

Pierwszym kontekstem, w którym można interpretować ich wyniki, jest znajomość praw rozwojowych młodego człowieka oraz mechanizmów i konsekwencji przemocy. Jeśli chodzi o epizody związane ze skierowaniem do sądu rodzinnego, deprawacją moralną lub odpowiadaniem w sądzie jako osoba dorosła, łagodniejsze oceny studentek pedagogiki resocjalizacyjnej mogą być związane z ich szerszą wiedzą na temat rozwoju psychospołecznego człowieka. Na podobnej zasadzie można podjąć próbę wyjaśnienia wyników w przypadku epizodu nękania i cyberprzemocy: studentki pedagogiki resocjalizacyjnej mogły być w swym osądzie bardziej surowe, gdyż nękanie to problem szeroko omawiany na studiach pedagogicznych jako zjawisko mogące mieć bardzo poważne konsekwencje dla ofiary przemocy.

Warto zauważyć, że zdecydowanie najbardziej szokującą, a jednocześnie najbardziej surowo ocenianą sytuacją przez obydwie grupy studentek była historia dotycząca nękania zwierząt. Myślenie w kategoriach moralnego obowiązku dbania o dobro zwierząt i liczne kampanie przeciwko znęcaniu się nad zwierzętami (w tym zaostrowanie prawa w tym zakresie) niewątpliwie wpłynęły na opinie formułowane przez studentki (por. Górnicka-Kalinowska 2017; Cynk 2019).

Z pewnością zaskakująca jest większa przychylność dla mediacji jako metody rozwiązywania sporów przez studentki prawa. Mediacja oznacza przecież, że prawnicy w pewnym sensie „oddają” konflikt w ręce ofiary i sprawcy. Mniejsza popularność mediacji wśród studentek pedagogiki jest zaskakująca, zwłaszcza że badania ze studentami pedagogiki resocjalizacyjnej pokazują, iż uważają oni rozwiązywanie konfliktów na drodze mediacji za bardzo pomocną praktykę w wychowawczej pracy z dziećmi i nastolatkami (Urbańska 2019). Być może studentki resocjalizacji zidentyfikowały ją jako metodę odpowiednią do rozstrzygania mniej poważnych konfliktów pomiędzy uczniami. Z drugiej strony, biorąc pod uwagę ocenę epizodu obejmującego znacznie poważniejsze przestępstwo (zabójstwo matki), te same studentki były bardziej skłonne, by dać młodocianej przestępczyni tzw. „drugą szansę”.

Bibliografia

- Becker-Pestka D. (2014). *Etos służby w pracy personelu resocjalizacyjnego*, „Colloquium WNHIS”, t. 6, nr 4, s. 43–60.
- Czarnecki K. (2006). *Psychologia zawodowej pracy człowieka*, Sosnowiec: Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu.
- Cynk K. (2019). *Opinie studentów z wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej na temat stosunku do zwierząt*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 12, s. 18–37.
- Falba K. (2019). *Próby wyjaśnienia zjawiska przestępczości i kary*, „Człowiek w Kulturze”, nr 29, s. 328–354.
- Foucault M. (2009). *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Ko-mendant, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Górnicka-Kalinowska J. (2017). *Cierpienie i krzywda zwierząt a moralne obowiązki człowieka*, „Życie Weterynaryjne”, t. 92, nr 6, s. 409–411.
- Helios J., Jedlecka W. (2017). *Okrucieństwo wobec zwierząt z punktu widzenia psychologii i filozofii – zarys problemu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji”, t. 108, s. 31–44.

- Klaus W. (2007/2008). *Działalność wychowawcza sądu rodzinnego wobec nieletnich – pomiędzy ideami a praktyką*, „Archiwum Kryminologii”, t. 29–30, s. 331–347.
- Konopczyński M. (2014). *Twórcza resocjalizacja zarys koncepcji rozwijania potencjałów*, „Resocjalizacja Polska”, t. 7, nr 1, s. 13–28.
- Konopczyński M. (2015). *Quo vadis resocjalizacja?*, „Resocjalizacja Polska”, t. 9, nr 1, s. 9–12.
- Kusztal J. (2021). *Zasada dobra dziecka w polskim systemie opieki nad dzieckiem*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, t. 24, nr 2, s. 88–104.
- Longobardi C., Badenes-Ribera L. (2019). *The Relationship Between Animal Cruelty in Children and Adolescent and Interpersonal Violence: A Systematic Review*, „Aggression and Violent Behavior”, t. 46, s. 201–211.
- Machel H. (2001). *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Michalik M. (2005). *Moralność a prawo – przegląd typowych ujęć relacji*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne”, nr 2, s. 377–388.
- Michel M. (2017). *Zmiana myślenia o procesie resocjalizacji i osobach niedostosowanych społecznie w świetle zmian paradygmatów w polskiej myśli resocjalizacyjnej. Nurt „nowej resocjalizacji”*, „Polska Myśl Pedagogiczna”, t. 3, nr 3, s. 95–110.
- Nowak M. (2019). *Aksjologia współczesnej pedagogiki resocjalizacyjnej jako podstawa jej sukcesu*, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 11(47), numer specjalny, s. 17–28.
- Parchomiuk M. (2010). *Prawo a moralność: dylematy moralne sfery zawodowej w ocenie adeptów prawniczych*, „Studia Iuridica Liblinensia”, t. 13, s. 91–109.
- Petrażycki L. (1985). *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pieniążek M. (2008). *Etyka sytuacyjna prawnika*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Przeperski J. (2018). *Metoda epizodów (vignettes) w badaniach społecznych i familiologicznych. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, t. 42, nr 3, s. 53–67.
- Pytka L. (2013). *O karze, tolerancji i dobroczynności w pedagogice resocjalizacyjnej*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy”, nr 13(6), s. 13–32.
- Radomska E. (2016). *Penalny populizm wśród studentów prawa: wnioski z badań*, [w:] J. Czapska, M. Szafrńska, D. Wójcik (red.), *Penalny populizm. Perspektywa polityczna i społeczna*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 387–406.
- Szczepanik R. (2008). *Płeć jako zmienna różnicująca orzeczenie stopnia demoralizacji nieletnich dziewcząt i chłopców*, [w:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), *Role płciowe. Socjalizacja i rozwój*, Łódź: Wydawnictwo WSHE w Łodzi, s. 161–172.

- Szczepaniak R., Jaros A., Staniaszek M. (2018). *Sąd nad demoralizacją nieletnich. Konteksty wychowawcze*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tłuściak-Deliowska A. (2018). *Przyszli nauczyciele wobec hipotetycznych epizodów przemocy rówieśniczej wśród uczniów*, „Studia Edukacyjne”, nr 3(49), s. 231–256.
- Urbańska M. (2019). *Mediacje jako narzędzie rozwiązywania konfliktów szkolnych i rodzinnych z perspektywy młodzieży studenckiej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika”, t. 20, s. 157–164.
- Wielgus S. (2006). *Prawo a moralność*, Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Włodarczyk-Madejska J. (2019). *Skazani na wychowanie. Stosowanie środków izolacyjnych wobec nieletnich*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Nauk Prawnych PAN.
- Wołodkiewicz W. (2015). *Nauczanie prawa czy przepisów prawnych?*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 67, nr 1, s. 233–248.
- Wojnicz P., Mościcka D. (2023). *Demoralizacja i czyny karalne według Ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – wybrane zagadnienia*, „Civitas et Lex”, t. 39, nr 3, s. 33–46.
- Woleński J. (2016/2017). *Leon Petrażycki o prawie i moralności*, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”, s. 171–182.
- Zubrzycka-Maciąg T., Rak J. (2019). *Kara śmierci versus prawo do życia w opinii przyszłych pedagogów*, „Roczniki Teologiczne”, t. 66, nr 11, s. 123–134.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Aleksandra Szczepaniak
 Uniwersytet Łódzki
 Wydział Nauk o Wychowaniu
 e-mail: UL0242317@edu.uni.lodz.pl